

TARTU ÜLIKOOL

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Uusima aja osakond

Magnus Käärik

***Uue Euroopa* idee kujunemine ning selle kuvand Eesti ajalehtedes
Eesti Sõna, Maa Sõna ja Postimees 1941-1944**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Eero Medijainen, PhD

Tartu 2025

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Historiograafia.....	5
2. <i>Uue Euroopa</i> idee ajalooline kujunemine.....	7
2.1 Ideede levikust	7
2.2 <i>Uue Euroopa</i> idee juured	8
3. Propaganda ajalehtedes.....	12
3.1 Eesti ajakirjandus Saksa okupatsiooni ajal	14
3.2 Millist propagandat ajalehtedest otsida?	16
4. <i>Uus Euroopa</i> Eesti ajakirjanduses	18
4.1 Piirid	18
4.2 Majandus	19
4.3 Sotsiaalelu	20
4.4 Kultuur.....	21
Kokkuvõte.....	23
Kasutatud allikad.....	25
Käsikirjalised materjalid	26
Kasutatud kirjandus	26
Internetiallikad	28
Summary	29

Sissejuhatus

Ajaloos on korduvalt kõlanud üleskutsed rajada uus maailm, uus (maailma)kord või süsteem. Enamasti on uue eesmärk vastanduda millelegi, mis on vana või vananenud ja mis seetõttu ei sobi enam kaasaegse ajastu konteksti. „Vana“ ühiskond, maailmakord, maailmavaade vms soovitakse vahetada „uue“, süsteemi kuulutaja arvates mõistlikuma, efektiivsema ja ajakohasemaga, luues parema maailma. Sama idee oli ka Natsionaalsotsialistliku Saksamaa juhtidel, kes plaanisid II maailmasõja järel luua *Uue Euroopa* (*die Neuordnung Europas, das neue Europa*).

Kui Saksamaa väed 1941. aasta lõpus Eesti okupeerisid, leidsid nad eest riigi, kus nõukogude režiim oli ajakirjanduse tasalülitanud. Seega lõid sakslased paar uut ning andsid ilmumisoa mitmetele endistele ajalehtedele, mille kaudu rahvale infot (ja propagandat) edastada.¹ Järgnevatel aastatel kontrollisid sakslased teatud piirini eestlastele edastatavat infot, üritades teiste eesmärkide, nt sõjalise moraali hoidmise kõrvalt propageerida ka enda visiooni Euroopa tulevikust ehk *Uuest Euroopast*. Selle uurimise eesmärgiks on esiteks anda ülevaade sakslaste poolt esitatud *Uue Euroopa* kuvandist Saksa võimu all olnud Eestis 1941-1944, keskendudes ajalehtedele Eesti Sõna, Postimees ja Maa Sõna. Ajakirjandusele toetub analüüs eelkõige seetõttu, et see oli esmase infovahendajana kindlasti üks kõige olulisemaid ideede, teabe ja propaganda vahendamise abinõusid okupatsiooniaegses Eestis.² Uurimuse teine eesmärk on selgitada välja natsionaalsotsialistide *Uue Euroopa* mõtte arengu põhijooned, avades olulisimate natsionaalsotsialistidele eeskujuks olnud teoreetikute seisukohad ning selgitades, kuidas nad neid ideid oma *Uue Euroopa* kontekstis tõlgendasid. *Uue Euroopa* nägemuse selgitamisel avatakse lisaks idee propageerimisel kasutatud olulisemate mõistete sisu ja päritolu.

Saksa okupatsiooni aegse Eesti ajakirjanduse ning selles esitatud *Uue Euroopa* visiooni uurimine on kaasajal oluline, sest see võimaldab paremini mõista ühte, kuigi väikest, aga siiski olulist osa Natsionaalsotsialistliku Saksamaa okupatsiooni all olnud ajakirjanduses esitatud seisukohtadest ja propagandast. *Uue Euroopa* kuvandi uurimisel on fookus neljal aspektil, milleks on *Uue Euroopa* piirid, majandus, sotsiaalelu ning kultuur. Mainitud aspektid on valitud põhjusel, et Eesti ajalehtedes esitatud materjal on piisavalt põhjalik ning võimaldab luua *Uue Euroopa* kuvandist terviklikuma pildi.

Natsionaalsotsialistliku *Uue Euroopa* idee arengu uurimine on samuti kaasajal oluline, sest see võimaldab laiemas kontekstis näha, millised olid natsionaalsotsialistide poolt propageeritava *Uue*

¹ Hennoste, Tiit; Kurvits, Roosmari. Eesti ajakirjanduse 100 aastat. Tallinn: Post Factum, 2019, 81; 84.

² Tark, Triin. Eesti elanikkonna reaktsioonid Saksa propagandale 1941–1944. Magistritöö. Tartu, 2018, 91.

Euroopa ideoloogia loomisel eeskujuks olnud teooriad.³ Nende avamine aitaks omakorda paremini mõista Natsionaalsotsialistliku Saksamaa propagandat. Samas tuleb arvestada asjaoluga, et lõppude lõpuks ei saa kunagi kindlalt öelda, millistest teooriatest lähtuti. Siiski aitaks *Uue Euroopa* visiooni uurimine hoomata natsionaalsotsialistide poolt levitatud seisukohtade laiemat konteksti. Näiteks aitaksid need teadmised mõista mõnesid okupeeritud aladel sisse viidud muudatusi, mis võisid, lisaks sõjavajadustele, tuleneda ka *uue Euroopa* moodustamise plaanist. Samuti aitaks *Uue Euroopa* idee uurimine paremini mõista tänapäeva propagandat, st neid propagandistlike ideid ja meetodeid, mis natsionaalsotsialistidest eeskujuks võtavad. Üks näide eelnevast on kaasaegne Venemaa.⁴ Samas tuleb natsionaalsotsialistide ning nende ideeliste juurte vaheliste seoste tõmbamisega ettevaatlik olla, kuna natsionaalsotsialistid võtsid tihti üle vaid teatud osa erinevate teadlaste, filosoofide jne teooriatest, luues lõpuks erinevate teooriate ning endi eelarvamuste segu. Samuti tõlgendasid natsionaalsotsialistid mitmete mõtlejate ideid suvaliselt. Lisaks ei saa kindlalt väita, et kõik natsionaalsotsialistidega sarnaseid propaganda meetodeid kasutavad režiimid just neist lähtuvad, sest sarnaseid meetodeid on kasutanud ka teised režiimid.

³ Lisaks natsionaalsotsialistide geopoliitikast ja rassistlikest eelarvamustest lähtuvalle uuele Euroopale olid ka teised *Uue Euroopa* suunad. Nende hulgas suurimad olid kommunistid/marksistid ning Anglo-Ameerika propaganda poolt vahendatud demokraatiale ning vabale majandusele orienteeritud Euroopa.

⁴ Vrd Norris, Stephen; Vlamis, Kelsey. Putin's speeches invoke Russia's fight against fascism in WWII to justify the war in Ukraine — and use propaganda strategies from Nazi Germany and the Soviet Union, historian says, *Business Insider*, 24. detsember 2022, kättesaadav : <https://www.businessinsider.com/putin-speeches-propaganda-draws-on-soviet-era-nazi-germany-historian-2022-12>

1. Historiograafia

Teist maailmasõda, Saksamaa ida-alade poliitikat ja muud taolist on, tulenevalt nende sündmuste mõjust maailmale ning sellega kaasnevast rahvusvahelisest huvist ajalookirjutuses väga põhjalikult uuritud. Teise maailmasõja aegset Saksa okupatsiooni Eestis (1941-1944) on loomulikult analüüsitud märksa vähem, aga see teema on siiski käsitlemist leidnud. Kuivõrd eelnevalt mainitud teemad on laialdaselt käsitletud ning pole otseselt ühtegi teistest märksa paremat käsitlust, on siin töös hoidutud üksikute näidete väljatoomisest.

Käesoleva töö kontekstis on esmatähtsad need käsitlused, mis on tegelenud Saksamaa propagandaga Eestis ning eriti need, mis on vähemal või suuremal määral keskendunud okupeeritud Eesti ajakirjandusele. Üheks taolistest on Kristo Nurmise magistritöö. Nurmise töö avab põhjalikult kogu okupatsiooniaegse propagandaaparaadi, pöörates sealhulgas tähelepanu ka ajalehtedele, sh ilmuvate lehtede tiražidele, pikkustele, toimetustele, juhtimisele ja tsenseerimisele.⁵ Lisaks eelnevale selgitab Nurmise töö Saksa okupatsiooni aegse propaganda konteksti, avades propagandaaparaadi struktuuri ja propagandas kasutatud tehnikad.⁶ Teise olulise uurimusena tuleb kindlasti mainida Triin Targa magistritööd. Tark käsitleb oma töös erinevaid propaganda meediumeid, sh ka käesoleva töö keskmes olevat ajakirjandust, mida ta nimetab, olulisimaks propagandavahendiks okupeeritud Eestis. Töö põhifookuses olnud reaktsioonide uurimiseks on Tark jaotanud propaganda kolmeks. Esile on tõstetud vabastamisnarratiiv, mis väärtustab sakslaseid kui Eesti vabastajaid. Teiseks eristub ekspuuteerimispropaganda, mis õigustab Eesti ala ekspuuteerimist sakslaste poolt. Lõpuks mobiliseerimispropaganda, mis seadis eesmärgiks motiveerida eestlasi sõjaväkke astuma. Käesoleva tööga haakub eelnevatest kõige rohkem vabastamisnarratiiv, mille juures on Tark ära maininud ka *Uue Euroopa* visiooni pakkumise püüded.⁷ Eelnevate kõrval on koostatud ka konkreetsete ajalehtedega seotud ülevaateid Saksa okupatsiooni ajast. Näiteks Roland Aasi diplomitöö, Margo Miksi diplomitöö ja Timo Treiti magistritöö.⁸ Ilmunud on ka üldisemaid ülevaateid Eesti ajakirjanduse ajaloost, mis kohati puudutavad ka vahemikku 1941-1944, samuti on käsitletud Saksa okupatsioonile eelnevat konteksti.⁹

⁵ Vt Nurmis, Kristo. *Das fein geschliffene glas. Saksa okupatsiooni aegne propaganda organisatsioon Eestis, 1941-1944. Magistritöö.* Tartu, 2011, 78-93.

⁶ Vt *ibid*, 34-63.

⁷ Tark, Triin. *Eesti elanikkonna reaktsioonid Saksa propagandale 1941–1944. Magistritöö.* Tartu, 2018, 6;29;91.

⁸ Aas, Roland. *Ajaleht „Eesti Sõna“ juhtkirjad: (aastatel 1941–1944). Diplomitöö.* Tartu, 1994; Miks, Margo. *„Otepää Teataja“ aastatel 1932-1992. Diplomitöö.* Tartu, 1991; Treit, Timo. *Eesti Rahva Ühisabi kajastamine ajalehes Postimees 1941–1944. Magistritöö.* Tallinn, 2008.

⁹ Vt nt Hennoste, Tiit; Kurvits, Roosmari. *Eesti ajakirjanduse 100 aastat.* Tallinn: Post Factum, 2019; Lumiste, Leho; Rimmelgas, Jüri (toim.) *Eesti ajakirjanduse ajalugu.* Stockholm: Välis-Eesti & EMP; Spånga tryckeri, 1977; Lauk, Epp (koost); Mälk, Maret; Pallas, Anu (toim.) *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900-1940.* Tartu:

Lisaks ülevaadetele on ilmunud ka mõned kaasaegsete ajakirjanike mälestused, näiteks Postimehes kirjutanud Arno Raagi ja Juhan Kokla mälestused ning Maa Sõna toimetaja Boris (hiljem Hans) Mereti mälestused, samuti on kasutamist leidnud 1941-1944 Eesti omavalitsuse juhi positsioonil olnud Hjalmar Mäe mälestused.¹⁰

Siinse töö ühe kesksema mõiste ehk propaganda kohta on ilmunud äärmiselt palju kirjandust. Käesolevas töös on kõige rohkem lähtunud Jowetti ja O'Donnelli klassikalisest käsitlusest „Propaganda and persuasion“.¹¹ Loomulikult on lisaks eelnevale veel mitmeid klassikalisi propagandaga tegelevaid teoseid, näiteks võib veel välja tuua Leonard William Doobi teosed „Propaganda: its psychology and technique“ ja „Public opinion and propaganda“ ja Jaques Elluli teose „Propaganda: The formation of man`s attitudes“.¹²

Ka geopoliitika, ehk siis mõttevoolu, millest natsionaalsotsialistlikud ideoloogid ammutasid mitmeid oma ideid, kohta on ilmunud uurimusi, samuti on kasutamist leidnud mitmete geopoliitika arengus oluliste isikute originaaltekste.¹³ Uurimuste hulgast väärivad mainimist Eiki Bergi doktoridissertatsioon „Geopoliitika“ ja Saksa ajaloolase Johannes Matterni teos „Geopolitik: Doctrine of National Self-Sufficiency and Empire“.¹⁴

Tartu Ülikooli Kirjastus, 2000; Runnel, Simo. Itaalia fašism Eesti päevalehtedes aastatel 1919-1940. Magistritöö. Tartu, 2005.

¹⁰ Mäe, Hjalmar. Kuidas kõik teostus: minu mälestusi. Stockholm: Välis-Eesti EMP, 1993; Raag, Arno. Kõuepilvede saatel: mälestusi. Lund: Eesti kirjanike kooperatiiv, 1971; Raag, Arno. Saatuslikus kolmnurgas: mälestusi 1939–1944. Lund: Eesti kirjanike kooperatiiv, 1974; Raag, Arno. Läbi varemete: mälestusi 1944–1949. Lund: Eesti kirjanike kooperatiiv, 1978; Raag, Arno. Võitluses saksa tsensoriga. – Maasing, Richard; Blumfeldt, Evald; Kauri, Hans; Üürrike, Madis (toim.) Eesti riik ja rahvas teises maailmasõjas VIII: Heitluses kahe suurvõimuga. Stockholm: Välis-Eesti EMP, 1959; Kokla, Juhan. Eesti ajakirjandus ja Saksa okupatsioon – Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas VIII: Heitluses kahe suurvõimuga. Stockholm: Välis-Eesti EMP, 1959, 144-168; Meret, Hans. Teremi jutustus „Estonia mässust“, sõjast, Berliinist, KZ-laagrist ja muust. Toronto: Oma press, 1984.

¹¹ Jowett, Garth S. ; O'Donnell, Victoria. Propaganda and persuasion. Los Angeles: SAGE, 2012.

¹² Doob, Leonard William. Propaganda: its psychology and technique. New York: Henry Holt & Co, 1935; Doob, Leonard William. Public opinion and propaganda. New York: Henry Holt & Co, 1948; Ellul, Jaques. Propaganda: The formation of man`s attitudes. New York: Alfred a Knopf, 1965.

¹³ Nt Ratzel, Friedrich. The Laws of the Spatial Growth of States (t Ronald E. Bohlin). Minghi, Julian V.; Kaperson, Roger, E. (toim.) The structure of political geography. New Brunswick; London: AldineTransaction, 2011; Kjellen, Rudolf. Der Staat als Lebensform. Leipzig: S. Hirzel, 1917; Haushofer, Karl. Geopolitik der panideen. Berlin: Zentral Verlag, 1931; Haushofer, Karl; Obst, Erich; Lautensach, Hermann; Maull, Otto. Bausteine zur geopolitik. Berlin: K. Vowinckel, 1928. Originaaltekste on loomulikult veel, nt on Ratzelilt ilmunud veel vähemalt 4 esseed.

¹⁴ Mattern, Johannes. Geopolitik: Doctrine of National Self-Sufficiency and Empire. Baltimore: Johns Hopkins Press, 1942; Berg, Heiki. Geopoliitika. Tartu: Tartu ülikooli kirjastus, 1998.

2. Uue Euroopa idee ajalooline kujunemine

Ideed *Uuest Euroopast* ning Euroopa ümberkorraldamisest ei olnud natsionaalsotsialistlik leiutis ning seega ei olnud taolised seisukohad ka okupatsiooniaegse Eesti ajakirjanduse eripära. Need ideed või nende lähtepunktid, milledele toetudes natsionaalsotsialistid Euroopat ümber kujundada soovisid, pärinesid varasematelt autoritelt. Järgneva peatüki eesmärk on avada natsionaalsotsialistliku Uue Euroopa visiooni juured.

2.1 Ideede levikust

Uue Euroopa idee kujunes pika aja jooksul ning selles mängis, nagu ideede kujunemise protsessi puhul sageli, määravat rolli ideede levik. Ideed levivad ühiskonnas mitmel erinevatel viisidel: raamatud, plakatid, kuulujutud, televisioon, meedia, ajakirjandus, inimeste omavaheline suhtlus (vestlused, kirjavahetus) jt meediumite kaudu. Uue Euroopa idee leviku puhul olid, ajastust tulenevalt, olulisimateks meediumiteks raamatud, ajakirjandus ja inimeste omavaheline suhtlus. Ideede levikule järgneb ideede tõlgendamine ning seejärel, tõlgendusest lähtuvalt, nende vastuvõtmine või tõrjumine. Eelnevale järgnevad, olenemata sellest, kas ideed võetakse vastu või mitte, muutused sotsiaalses sfääris.¹⁵

Ideede uurimisel on esiteks oluline selgeks teha nende sisu, sh idee levitamisel kasutatud mõistete ajalooline taust – sama termin võib erinevates tekstides ja aegadel, tulenevalt erinevast sotsiaalsest kontekstist ja tõlgendajast, omada erinevaid tähendusi.¹⁶ Seeläbi saab uurida nii ideed kui selle arengut läbi ajaloo, mida on tehtud ka siinses töös. Ideede uurimise osaks on ka nende leviku, levitamise meetodika ning retseptiooni uurimine, kuid need aspektid jäävad siinse töö fookusest välja. Samuti on oluline tähelepanu pöörata asjaolule, et uurimisobjektiks olevate tekstide puhul võib olla tegemist ideoloogiliste tekstidega. Siinse töö puhul on ideoloogia teatud määral osaks nii ajakirjanduses ilmunud kirjutistest kui ka mitmetest Uue Euroopa visiooni inspireerinud teostest. Eelnevast järeldub, et tegemist ei ole pelgalt filosoofiliste diskussioonidega: ideoloogilistes kirjutistes sisalduvad ideed ja mõisted on mitmel juhtudel suunatud ideoloogia rakendamisele poliitilises kontekstis.¹⁷

¹⁵ Everett, Rogers Mitchell. *Diffusion of innovations*. New York: The free press; London: Collier Macmillian Publishers, 1983, 6.

¹⁶ Roasto, Margo. *Maaküsimus, rahvuslikud vastuolud ja poliitiliste ideoloogiate retseptioon: ühiskondlik mõte Eesti alal 1905–1916*. Magistritöö. Tartu, 2011, 29.

¹⁷ *Ibid*, 30.

2.2 Uue Euroopa idee juured

Nagu mainitud, ei olnud nägemus *Uuest Euroopast* ning Euroopa ümberkorraldamisest ei natsionaalsotsialistide väljamõeldis ega okupatsiooniaegse Eesti ajakirjanduse omapära. Nende ideed pärinesid varasematelt autoritelt. Järgneva peatüki eesmärk on selgitada natsionaalsotsialistide „Uue Euroopa“ mõtte ajaloolist tausta.

Natside seisukohad rasside ja rahvaste erinevast väärtusest eksisteerisid ammu enne neid. Antisemitism eksisteeris juba alates Kristuse tapmisest juutide poolt, ehk siis see oli olemas juba peaaegu 2000 aastat enne Natsionaalsotsialistlikku Saksamaad. Valge rassi üleolekut teiste rasside suhtes tunti samuti märksa varem. Ka ideed teistest rassidest paremast aaria rassist polnud uued. Aaria rassi mõiste laenasid natsionaalsotsialistid prantsuse autorilt Joseph Artur de Gobineau'lt, kes oma 1853. aasta essees „Rasside ebavõrdsus“ esitab väite, et aaria rass on olemuselt kõige puhtam ning teiste rasside suhtes ülemuslikus seisundis.¹⁸ Gobineau ise võttis aarialase termini üle 19. saj Euroopa teadlastelt, kes kasutasid seda kirjeldamiseks keelte vahelisi seoseid, ilma rasse ja etnoseid arvestamata.¹⁹ Lisaks varem eksisteerinud sotsioloogilistele teooriatele, mis natsionaalsotsialistide ideedega sarnanesid, lähtuti ka loodusteadusest pärit arusaamadest, mida üritati rakendada ühiskondade ja rasside vahelisele võitlusele. Eelnevast on parim näide sotsiaaldarvinism. Esimesena võttis darvinismi ühiskonna uurimisel kasutusele filosoof Herbert Spencer.²⁰ Seisukoht väidab, et Darwini teooriat tugevaimate ellujäämisest looduses saab rakendada ka ühiskonnale, st erinevatele inimgruppidele.²¹ Eelnevast tulenevalt hakkasid natsid „vähemväärtuslikke“ inimgruppe taga kiusama ning planeerima nende tõrjumist või hävitamist. „Vähemväärtuslike“ inimgruppide tagakiusamise osas ei olnud natsionaalsotsialistidel loomulikult erilisi eeskujusid vaja, kuid teatud määral lähtusid nad siiski varasemalt teisi grupe taga kiusanud organisatsioonide praktikast, näiteks võeti Ku-Klux-Klannilt

¹⁸ Oxford reference, Joseph Arthur de Gobineau. Kättesaadav: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095857993> (viimati vaadatud: 18.03.2025).

¹⁹ United States Memorial of Holocaust Museum. Aryan, 2020. Kättesaadav: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/aryan-1> (viimati vaadatud 18.03.2025); United States memorial of holocaust museum. Antisemitism in history: from the early church to 1400. Kättesaadav: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitism-in-history-from-the-early-church-to-1400> (viimati vaadatud 13.04.2025).

²⁰ Link, Arthur Stanley. American Epoch: A history of the United States since the 1890's. New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1955, 14.

²¹ *Ibid.*, United States Memorial of Holocaust Museum. Victims of the nazi era: nazi racial ideology, 2024. Kättesaadav: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/victims-of-the-nazi-era-nazi-racial-ideology> (viimati vaadatud 13.04.2025).

(KKK) üle idee eemaldada õigussüsteemist kõik, mis takistab vihatud grupi, kes KKK jaoks olid mustanahalised, natside jaoks eelkõige juudid, tagakiusamist.²²

Riikide arengu ja riikide vaheliste suhete kirjeldamisel oli natsionaalsotsialistide lähtepunktiks eelneva mõttega sarnane, samuti loodusega paralleelse loov teooria, nimelt lähtusid natsionaalsotsialistid orgaanilisuse printsiibist – riiki peeti omaette elusaks organismiks, mis vajab eksisteerimiseks teatud tingimusi. Visioon orgaanilisest riigist on, nagu enamuse natsionaalsotsialistide poolt rakendatud ideedest, pärit varasemast ajast, näiteks on orgaanilise riigi idee välja käinud filosoofid Aristoteles, Platon ja Thomas Hobbes. Natsionaalsotsialistid lähtusid suure tõenäosusega rootsi geograaf Rudolf Kjellenist ja saksa geograaf Friedrich Ratzelist, kelle arvates analoogia riigi ja organismi vahel oli otsesem kui eelnevate, mainitud nägemust pigem reservatsioonidega esitavate autorite arvates.²³ On oluline mainida, et täielikult orgaanilise riigi mõtte käis välja vaid Kjellen, kes pidas orgaaniliste riikide all silmas rahvusriike, mis on enam-vähem autarksed ning milles väljendub „naturaalne inimeste ja riigi vaheline liit“, läbi mille riik tagab rahvale hingerahu.²⁴ Siinkohal on Kjellen saanud inspiratsiooni hegeliaanlikust ideest, et „riik annab rahvale hingelise sisu, mida rahval endal ei ole“.²⁵ Need arusaamad peegelduvad selgelt ka natsionaalsotsialistide uues Euroopas. Ratzel läks küll kaugemale eelnevatest autoritest, kuid ka tema jaoks oli võrdlus riigi ja looduse vahel siiski näitlik.²⁶ Samuti ei olnud riik Ratzeli teoorias, erinevalt Kjellenist, täiesti orgaaniline. Riigil olid lisaks ka spirituaalsed ja moraalsed dimensioonid.²⁷ Samas oli orgaanilisuse roll Ratzeli teoorias siiski suur ning sellest tulenevalt uskus Ratzel, et riikide piire ei saa vaadata muutumatutena. Esiteks on piiriäärsetel aladel, kus riikide kasv toimub, tihti märgina kas territooriumi kasvust minevikus või selle plaanimisest tulevikus, mingit sorti piirikonflikt sisse kirjutatud. Teiseks on riikidel kalduvus vallutada ja annekteerida ning see kalduvus järjest suureneb.²⁸ Kuivõrd riikidel oli Ratzeli arvates alati olnud ja oli ka tema kaasajal kalduvus vallutada, järeldas ta, et väiksemate ja nõrgemate riikide vallutamine suuremate poolt on ajaloo loogiline käik.²⁹ See idee riikide piiride loomulikust muutumisest oli samuti oluline osa natsionaalsotsialistlikust Uuest Euroopast. Nimelt oli Uue Euroopa loomise üheks eesmärgiks *Lebensraum*i ehk eluruumi, mille Ratzel defineeris kui „geograafiline ala mida liik vajab oma

²² Blatt, Jessica. What the Nazis learned from America, 2017. Kättesaadav: <https://www.publicbooks.org/what-the-nazis-learned-from-america/> (viimati vaadatud 24.03.2025).

²³ Mattern, 90-91.

²⁴ *Ibid*, 70; Tunander, Ola. Swedish-German geopolitics for a new century Rudolf Kjellén's 'The State as a Living Organism'. *Review of International Studies*, vol. 27, No. 3, 2001, 451–463, 457.

²⁵ Tunander, 457-458

²⁶ Mattern, 70.

²⁷ *Ibid*, 91.

²⁸ Ratzel, 17;27.

²⁹ Baranowski, Shelley. Nazi Empire: German Colonialism and Imperialism from Bismarck to Hitler. New York: Cambridge University Press, 2011, 140.

praeguse populatsiooni ja eluviisiga ära elamiseks“ omandamine saksa rahva jaoks.³⁰ Eluruumi kõrval sai oluliseks nn „pan-regioonide“ idee, mis pärineb Karl Haushoferilt ning seisnes „piirkonnas, mis ühendab majanduslikult või tööstuslikult keskseid riike või regioone ressursirohkete perifeeriatega“. See võimaldaks Haushoferi arvates Saksamaal, mis saaks pan-regioonide abiga majanduslikult tsentraalse positsiooni, teiste globaalsete jõududega võistelda.³¹ Selle kontseptsiooni loomisel tugines Haushofer nii Ratzeli seisukohale suurtest kultuurorgaanilistest ühendatud aladest (*Großlebensformen*) kui ka Coudenhove-Kalergi visioonile poliitiliselt ja majanduslikult unifikseeritud Euroopast, mis aitaks Kalergi arvates majanduses paremini konkureerida USA-ga ning sõjaliselt hoida ära Türgi rünnaku oht.³² Natsionaalsotsialistid soovisid tõepoolest saavutada Saksamaa-keskse majanduslikult ja poliitiliselt integreeritud Euroopa. Erinevalt Kalergist nägid natsionaalsotsialistid suurimate ohtudena mitte USA-d ja Türgit, vaid USA-d ja Nõukogude Liitu. See, et natsionaalsotsialistid nägid suurima ohuna eelnevalt mainitud suurvõime, oli suures osas tuletatud kaasaegsest poliitilisest olukorrast, mitte ideoloogiast. Siiski väärivad mainimist, et arvamus, et Euroopat ohustavad kõige rohkem Venemaa ja USA, on samuti varasemalt välja käidud, näiteks filosoof Konstantin Frantzi poolt.³³ Samuti väärivad mainimist, et Haushoferi ideed, mis Natsionaalsotsialistliku Saksamaa liidrite käsitluses omandasid sõjalise värvingu, ei olnud tegelikult sõjale suunatud. Sõjale suunas need Rudolf Hess.³⁴

Kuivõrd natsionaalsotsialistid olid saksa rahvuslased, on loomulik, et nende ideoloogia osaks olid ideed sakslaste ülemuslikkusest ning et just Saksamaast pidi tulevases Uues Euroopas saama juhtiv riik. Sakslaste ja teiste „rassiliselt kõrgemate“ rahvaste kirjeldamiseks võeti kasutusele filosoof Friedrich Nietzsche termin „*Übermensch*“ ehk üli-inimene.³⁵ Saksamaa juhtpositsiooni täpsema vormi osas võtsid natsionaalsotsialistid arvatavasti teatud määral eeskujuna Rudolf Kjellenilt ja Friedrich Naumannilt, kelle jaoks oli lahendus Euroopa integreerimiseks ja kaitseks välisjõudude eest *Mittel-Europa* loomine. Just Naumanni versioon, mis pidi koosnema Saksamaast, Austriast ja Ungarist oli eeldatavasti natsionaalsotsialistide lähtepunktiks.³⁶ Samas mitte täies mahus, kuna Naumann oli vastu

³⁰ Woodruff, Smith D. Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum, *German Studies Review*, Vol. 3, No. 1, 1980, 51-68, 53.

³¹ O’loughlin, John; Wusten, Hermann van der. Political geography of pan regions. *Geographical review*, vol. 80, no. 1, 1990, 1-20, 1-2; 4.

³² *ibid*, 4-5; Villanueva, Daniel C. Richard von Coudenhove-Kalergi’s Pan-Europa as the Elusive “Object of Longing”. *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, Vol. 59, No. 2, 2005, 67-80, 70.

³³ O’loughlin; Wusten, 5.

³⁴ Dolati, Reza; Dero, Qiuomars Yazdanpanah; Mehrabi, Ali Reza. The Role of Haushofer's Theory in Nazi Germany (Its Impact on Iran's National Security), *Geopolitics Quarterly*, Vol 17, No 4, 2022, 263-288, 282.

³⁵ Vrd Nietzsche, Friedrich Wilhelm. Also Sprach Zarathustra: Ein Buch für Alle und Keinen. Leipzig: C. G. Naumann, 1893, 5.

³⁶ Tunander, 458.

rassipõhisele riigiloomele ning tema ideed ei olnud suunatud sõjale.³⁷ Saksamaa ülemuslikkust natsionaalsotsialistid kuskilt otseselt üle ei võtnud, kuid loomulikult ei olnud see nende leiutis: Saksamaa ülemuslikkuse ideedel on pikk ajalugu. Ühe näitena on taolise mõtte välja käinud filosoof Houston Stewart Chamberlain.³⁸

³⁷ Górný, Maciej. Concept of Mitteleuropa. 1914-1918-online. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, Bill Nasson. (toim.) International Encyclopedia of the First World War. Berliin: Freie Universität Berlin, 2015. Kättesaadav: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/concept-of-mitteleuropa/> (viimati vaadatud 13.04.2025); Zimmermann, Mosche. A Road not Taken – Friedrich Naumann's Attempt at a Modern German Nationalism, *Journal of Contemporary History*, Vol. 17, No.4, 1982, 689-708, 700.

³⁸ Shirer, William Lawrence. The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany. New York: Simon & Schuster, 1960, 108.

3. Propaganda ajalehtedes

Ajakirjanduse ulatuslikum levik algas 19. sajandil. Propaganda oli ajakirjanduses loomulikult omal kohal juba enne, kuid just 19. sajandil tekkis ajakirjanduslikule propagandale uus sihtgrupp – avalikkus. Sellest ajast peale on ajakirjandus olnud üks olulisemaid viise rahvamassidele tekstide ning illustratsioonide abil erinevat sorti informatsiooni, sh propagandistlike ideede levitamiseks.³⁹ Natsionaalsotsialistlikul Saksamaal oligi ajakirjandus propaganda põhiline meedium, kuigi teised meetodid, nt plakatid, raadio, avalikud esinemised, kino, teater jne olid samuti olulised.⁴⁰

Propaganda mõiste pärineb paavst Gregorius XV poolt 1622. aastal välja antud protestantismi vastasest bullast „*Sacra Congregatio de propaganda fide*“ (ld Püha kongregatsioon usu propageerimiseks). Seetõttu sai propaganda mõiste koheselt negatiivse varjundi. Eialgu levis propagandaga negatiivne konnotatsioon protestantide seas, peale I maailmasõda ka üldiselt, kuna mõistet seostati sõjaga.⁴¹ I maailmasõda oli, lisaks sellele, et see rikkus propaganda maine, ka sündmus, mille järgselt mõistet „propaganda“ laialdasemalt kasutama hakati.⁴² Etümoloogiliselt pärineb propaganda mõiste ladina sõnast *propagare*, mis tähendab propageerima.⁴³ Propaganda mõiste defineerimine ning selle sisu selgitamine on aga sõna etümoloogiast märksa keerulisem, mistõttu väärrib see põhjalikumalt lahti seletamist.

Üldistatult mõistetakse tänapäeval propaganda all (enamasti kallutatud) informatsiooni, mida kasutatakse mingi idee või eesmärgi toetamiseks.⁴⁴ Propaganda mõiste täpse defineerimise osas on ajaloolastel, psühholoogidel ja teistel sotsiaalteadlastel erinevaid ideid. Ühest propaganda definitsiooni seega ei ole ning ajaloolase Leonard W. Doobi järgi „ei ole ühene propaganda definitsioon ei võimalik ega soovitatav“.⁴⁵ Doobi ideega nõustub ka siinse töö autor – propaganda on ühese definitsiooni alla mahtumiseks liiga mitmetahuline. Sellest hoolimata ei saa propagandaga tegelevas

³⁹ Medijainen, Eero. Raudse Eesriide lõimed: propaganda, avalik arvamus ja Baltikum 1939-1944, Tallinn: SE&JS, 2018, 17.

⁴⁰ Weckel, Ulrike. Media and their users in Nazi Germany, New German Historical Perspectives, vol 13: Audiences of nazism: using media in the Third Reich, Weckel, Ulrike (toim.) New York: Berghahn books, 2023, 1-47, 10.

⁴¹ Medijainen, 16-17.

⁴² Jowett; O`Donnell, 103.

⁴³ Merriam Webster: Propaganda. Kättesaadav : <https://www.merriam-webster.com/dictionary/propaganda#:~:text=The%20word%20propaganda%20is%20from,reference%20to%20this%20Catholic%20organization.> (viimati vaadatud 21.03.2025).

⁴⁴ Oxford English Dictionary: Propaganda. Kättesaadav : https://www.oed.com/dictionary/propaganda_n?tl=true (viimati vaadatud 21.03.2025).

⁴⁵ Doob, Leonard William, tsit. Jowett; O`Donnell, 4.

töös propaganda definitsiooni avamisest hoiduda, seega on järgneva lõigu eesmärk mõnesid tuntud definitsioone lühidalt avada, lähtudes eelkõige Jowetti ja O'Donnelli käsitlusest.

Üks lihtsamaid ja üldisemaid propaganda definitsioone, mis detailidesse ei lasku, on „organiseeritud veenmisprotsess“.⁴⁶ Iseenesest on see definitsioon küll korrektne, kuid, nagu mainitud, on see üldine. Mitmed uurijad on esitanud pikemaid definitsioone, üritades propaganda olemust täpsemalt tabada. Näiteks on San Jose ülikooli kommunikatsiooniuringute emeriitprofessor J. Michael Sproule pakkunud välja järgneva definitsiooni: Propaganda esindab suurte organisatsioonide või rühmade tehtavat tööd eesmärgiga võita avalikkuse poolehoid oma spetsiaalsete huvide toetuseks. Massiliste atraktiivsete lõppejäreldeste propageerimise kaudu üritatakse varjata nii veenmise eesmärki kui ka adekvaatsete põhjenduste puudumist. Sproule'i definitsioon on üldiselt loogiline, mainides ära nii avalikkuse poolehoiu võitmise proovi, atraktiivsed lubadused kui ka oma eesmärgi varjamise. Eelnevad on tõepoolest olulised, kuid „suurte organisatsioonide või rühmade“ rõhutamine ei tundu siinkirjutajale vajalik – propagandat saavad teha ka väiksemad organisatsioonid. Samas tuleb siinkohal pöörata tähelepanu asjaolule, et ajal, mil Sproule oma definitsiooni avaldas (1994), oli propaganda võrreldes tänapäevaga, suuresti tänu sotsiaalmeedia puudumisele, märksa rohkem suuremate ja seega jõukamate ja võimekamate korporatsioonide pärusmaa. Sproule'i definitsiooniga sarnane ning siinkirjutaja arvates parem variant, mis ei sisalda Sproule'i definitsiooni siinkirjutaja arvates vigast suurte organisatsioonide aspekti on Anthony R. Pratkanise ja E. Aronsoni definitsioon, milleks on „massiline „sugestioon“ või mõju sümbolitega manipuleerimise ja indiviidi psühholoogia kaudu“.⁴⁷ Eelnevalt mainitud Pratkanis on koos Marlene E. Turneriga pakkunud välja ka teise definitsiooni, milleks on "püüded suunata sõnumisaajat ettemääratud arusaama juurde, kasutades lihtsaid kujundeid ja loosungeid, mis takistavad eelarvamustele ja emotsioonidele toetudes mõttevõimet.“⁴⁸ Ka Leonard Doob on siiski üritanud propagandat defineerida, esitades järgneva definitsiooni: „[Propaganda on] proov mõjutada inimeste isiksusi ning kontrollida nende käitumist, et suunata neid ühiskonnas kõnealusel ajaperioodil ebateaduslikeks või kahtlasteks peetud eesmärkide poole.“⁴⁹ Eelnevalt väljatoodud definitsioonid on küll teatud määral erinevad, aga neil on mitmeid sarnasusi, millest olulisim on see, et need keskenduvad propaganda olemusele, eesmärgile ja sisule. Aga on ka definitsioone, mis eelneva kõrval keskenduvad lisaks ka propaganda levikule. Näiteks on välja pakutud järgnev definitsioon: „strateegiliselt läbimõeldud sõnumid, mida institutsioon levitab inimeste

⁴⁶ DeVito, Joseph A. The communication handbook: A dictionary. New York: Harper & Row, 1986, 239.

⁴⁷ Pratkanis, Anthony R.; Aronson, Elliott, tsit. Jowett; O'Donnell, 4.

⁴⁸ Pratkanis, Anthony R.; Turner, Marleen E., tsit. Jowett; O'Donnell, 6.

⁴⁹ Doob, Leonard William, tsit. Jowett; O'Donnell, 4.

massidele eesmärgiga tuua esile käitumine, mis on institutsioonile kasulik.⁵⁰ Eelnevaga väga sarnane on Garth S. Jowetti ja Victoria O'Donnelli definitsioon, kelle jaoks propaganda on „sihipärane, süstemaatiline katse kujundada arusaamu, manipuleerida tunnetusega ning suunata kellegi käitumist saavutamaks propagandisti huvidele vastavat reaktsiooni.“⁵¹

Nagu eelnevast arutelust näha, on propagandal väga mitmeid definitsioone ning loomulikult ei ole siin toodud valik ammendav. Lähtudes Leonard Doobi öeldust ning asjaolust, et propaganda sisu mõistmiseks ja selgitamiseks ei ole tingimata vaja seda täpselt defineerida, hoidub siinkirjutaja ühe definitsiooni esiletõstmisest. Defineerimise asemel selgitatakse järgnevas lõigus lühidalt propaganda praktilist rolli.

Praktikas on propaganda viis takistada, läbi veenmise ja manipuleerimise ning kasutades ära inimeste hirme, viha, süü- või ebaõiglustunnet ja muid emotsioone, inimeste loogilist mõtlemist ning edastatud info analüüsimist, tuues kaasa selle (liiga) kriitikavaba vastuvõtmise.⁵² Edukas propaganda aitab tagada olukorra, kus inimesed on valmis propagandisti eesmärkidega kaasa minema, hüljates oma eesmärgid propagandisti poolt reklaamitud sihi nimel, saades (enda arvates) seeläbi osaks millestki suuremast, või olukorra, kus inimesed teadlikult ei toeta propagandisti eesmärke, kuid teevad propaganda ajel siiski seda, mida propagandist soovib.⁵³

3.1 Eesti ajakirjandus Saksa okupatsiooni ajal

Kui sakslased Eesti 1941. aasta suvel okupeerisid, oli Eesti ajakirjandus nõukogude okupatsiooni mõjuna peaaegu täiesti tasalülitatud.⁵⁴ Saksa okupatsiooni aegses Eestis läks ajakirjanduse kontroll esialgu Omavalitsuse haridus- ja kohtudirektooriumi propagandaosakonnale, mis 1942. aasta kevadel nimetati rahvakasvatustalituseks. Alguses andis ajalehti välja haridusdirektoorium, 1943. aastast alates aga Hjalmar Mäe loodud kirjastus Eesti Ajaleht.⁵⁵ Eesti okupeerimise järel pandi ajakirjad peaaegu täielikult kinni (erandina jäid ilmuma vaid paar erialalist ajakirja *Eesti arst* ja *Tervis*).⁵⁶ Saksamaa rahastusel hakati välja andma tsiviilelanikele mõeldud ajalehti, mis pidid vastama sakslaste ettekirjutistele. Eelnevast olenemata aga võimaldati iseseisvuseaegsetel ajakirjanikel siiski üsna vabalt,

⁵⁰ Parry-Giles, Shawn J. *The rhetorical presidency, propaganda, and the Cold War: 1945–1955*. Westport: Praeger, 2002, xxvi.

⁵¹ Jowett; O'Donnell, 7.

⁵² Fitzmaurice, Katherine. *Propaganda*, Brock Education Journal, vol 27, no. 2, 2018, 63-67, 64.

⁵³ Laskin, Aleksander V. *Defining propaganda: A psychoanalytic perspective*. *Communication and the Public*, vol 4, no. 2, 2019, 305-314, 305.

⁵⁴ Hennoste; Kurvits, 81.

⁵⁵ Medijainen, 34-35.

⁵⁶ Hennoste; Kurvits, 84.

kuigi eel- ja järeltensuuri tingimustes, tegutseda. Üsna suure tegutsemisvabaduse tagamine Eesti ajakirjanikele võis tuleneda nii asjaolust, et kohalikud ajakirjanikud olid valmis sakslastega kaasa minema, kui ka sellest, et sakslased ei pidanud Eesti ajakirjanduse ranget kontrollimist oluliseks. Üleüldse oli kontroll okupeeritud alade kohalikus keeltes väljaantava ajakirjanduse üle, vähemalt võrreldes saksakeelse ajakirjanduse kontrollimisega, üsna nõrk. Seega, põhjuseid, miks Saksa võim ei pidanud Eesti ajakirjanduse kontrollimist eriti oluliseks, oli mitmeid. Olulisimaks võib pidada eelnevalt mainitud eestlaste kaasainemist kommunismi- ja nõukogudevaenuliku suhtumisega. Tulenevalt asjaolust, et kontroll ajakirjanduse üle oli nõrk, sai ajakirjanduses, vähemalt teatud piirini, esitada ka rahva arvamusi, mitte ainult propagandat.⁵⁷ Samas ei olnud tegevus loomulikult täiesti vaba, sest, nagu mainitud, seati sisse eel- ja järeltensuur. Lisaks oli ajalehtedel kohustus avaldada mõnesid saksa võimudele sobivaid tekste, nt Hitleri kõnesid, ning hoiduda rahvuslikust poliitikast.⁵⁸

Kõige esimese lehena hakkas Saksa okupatsiooni ajal ilmuma (või õigemini jätkas ilmumist) Otepää Teataja, mis oli kogu sõja vältel tsenseerimata, kuna Saksa okupatsioonivalitsusel puudus kõigi lehtede kontrollimiseks administratiivne võimekus ning ilmselt ka vajadus.⁵⁹ Okupatsiooni alguses ilmus lühikest aega (6. september - 2. detsember 1941) Tallinna Linna Teataja, mis alates sama aasta detsembrist hakkas ilmuma nime Eesti Sõna all (ajakirjanduse asutas ajaloolane Juhan Libe ja ajalehe tiraaž oli natuke üle 110 000 numbriga, alguses oli peatoimetajaks Albert Kivikas, hiljem August Oinas).⁶⁰ Eesti Sõna oli kohalikest lehtedest suurima tiraažiga ning ilmus 6 korda nädalas.⁶¹ 1942. aasta mais loodi maarahvale suunatud kolm korda (ametlikult, mõni nädal ka kaks korda) nädalas ilmuv ajaleht Maa Sõna. Lehe toimetaja oli alguses Boris (Hans) Meret, hiljem Albert Kivikas. Väljaande tiraaž jäi 20 000 ajalehe piiridesse. Lehel puudus selge iseseisev poliitiline joon. Sellest tulenevalt võeti osaliselt üle Eesti Sõna materjale.⁶² Nende kahe üleriigilise haardega ajalehe kõrval said loa veel mitmed kohalikud ajalehed, millest olulisim oli Tartus ilmuv Postimees, mida loeti samuti üleriigiliselt.⁶³ Väljaande toimetaja oli alguses Martin Kuldkepp, hiljem Ernst-Emil Wolke.⁶⁴ Samuti hakkas ilmuma saksakeelne *Revaler Zeitung*, mille peatoimetaja oli Herbert Petersen.⁶⁵ Selle ja teiste ida-aladel ilmuvate saksakeelsete ajalehtede eest vastutas kirjastus *Europa Verlag*.⁶⁶ *Revaler Zeitung* oli algselt suurima tiraažiga ning saksa võimude silmis olulisim, kuid võrdsustus septembris 1942 Eesti Sõnaga, mis sai siis

⁵⁷ Medijainen, 26; 33-34.

⁵⁸ Hennoste; Kurvits, 84.

⁵⁹ Lumiste; Rimmelgas, 233.

⁶⁰ *Ibid*, 235; Hennoste; Kurvits, 84; Medijainen, 35; Nurmis, 165.

⁶¹ Nurmis, 82.

⁶² Nurmis, 165; Hennoste; Kurvits, 84; Lumiste; Rimmelgas, 236.

⁶³ Hennoste; Kurvits, 84.

⁶⁴ Nurmis, 165.

⁶⁵ *Ibid*.

⁶⁶ Medijainen, 33.

samuti kindralkomissariaadi ametlikuks ajaleheks.⁶⁷ Just Eesti Sõna ja Postimees olidki tolle perioodi olulisimad ajalehed. Eesti Sõna oli kahest eelnevast ideoloogilisem, fokuseerides nõukogudevastasusele, aga ka poliitika ning majandusküsimustele. Postimees keskendus pigem kultuurile.⁶⁸ Eriti rahvuslikult ja kultuuriliselt aktiivne oli Postimees 1943. aasta esimese pooleni. Järgnes rangema tsensuuri periood. Toimetaja väljavahetamise tõttu vähenesid rahvuslikud noodid.⁶⁹ Eelnevalt mainitud ajalehed ilmusid kuni 1944. aastani, viimane Eesti Sõna trükiti 20. septembril, viimane Postimees Tartus trükiti 22. augustil. Hiljem ilmus Postimees veel natuke üle kuu aja Viljandis.⁷⁰ Lisaks eelnevalt mainitud ajalehtedele ilmusid ka mõned põrandaalused rahvuslikud ajalehed, nagu Vaba Eesti (Tallinnas) ja Võitlev Eestlane (Tartus), samuti väärrib mainimist Eesti Sõna juures ilmuv Rindeleht, mis oli orienteeritud sõduritele vajaliku info levitamisele.⁷¹ Uurimuses keskendutakse kahele üleriigilise mõjuga ajalehele Postimees ja Eesti Sõna ja ajalehele Maa Sõna. Väiksema tiraažiga ja sihtgrupiga Maa Sõna ei olnud nii suure mõjuga kui teised kaks. Küll aga oli see siiski populaarne kogu ühiskonnas ja eriti maarahva hulgas.

3.2 Millist propagandat ajalehtedest otsida?

Lehtede analüüsi eesmärgiks uurida, milliseid ideid Saksamaa juhitud ajakirjandus eestlastele sõjajärgse Uue Euroopa kujunemise ja tulevase kuju kohta esitas. Tihti eeldatakse, et autoritaarse režiimi poolt juhitud ajakirjandus on suurel määral või isegi täielikult propagandistlik. Tegelikult on küsitav, kui palju ajalehtedes propagandat leidub. Eriti sellist, mida kindlasti propagandaks liigitada saab. Saksa võimude poolt Eesti ajalehtedes Uuest Euroopast räägitu oli kahemõtteline. Ühest küljest üritati motiveerida rahvaid uue Euroopa eest võitlema, luues tulevikust positiivse kuvandi. Teisest küljest oli tegemist katsega anda rahvale üldine ettekujutus Saksamaa eesmärkidest. Seega täitsid ajalehed samaaegselt nii propagandistliku ülesannet, üritades motiveerida rahvahulki Saksamaa poolel võitlema, kuid edastasid teatud määral ka seda, milliseks sõjajärgne Euroopa Saksamaa võidu korral kujuneks. Mõnedest uuendustest andis tunnustust juba Saksamaa sõjaeelne ning sõjaaegne tegutsemine, näiteks juutide ja kommunistide tagakiusamine, millega natsionaalsotsialistlik partei alustas kohe peale võimule saamist 1933. aastal. Paljud teised lubadused aga jäidki vaid lubadusteks, kuna sõja kaotanud Saksamaa ei saanud võimalust oma ideid läbi viia. On mõistetav, et sõja ajal oli vajalik rohkem ressursse panustada rindele. Seega oleks suuremat sorti muutuste jaoks olnud vaja sõja

⁶⁷ Nurmis, 82

⁶⁸ Hennoste; Kurvits, 84-85.

⁶⁹ Lumiste; Rimmelgas, 236.

⁷⁰ Hennoste; Kurvits, 87.

⁷¹ Lumiste; Rimmelgas, 236.

võitu, ressursse ning aega. Võimalust oma ideid peale sõda täide viia Saksamaa aga kaotajana loomulikult ei saanud, seega on plaanitava Uue Euroopa tegelik pale üsna spekulatiivne. Arvatavasti ei saanud ka Natsionaalsotsialistliku Saksamaa juhid ise täiesti kindlad olla, milliseks Euroopa kujuneb, kuna selles saaks määravaks sõjajärgne majanduslik olukord, Euroopa sisemine koostöö, rahvahulkade kaasa minemine plaanidega ja mitmed muud tegurid, mille käiku täpselt ette näha ei olnud võimalik. Ka ajalehtedes kajastub korduvalt idee, et Uue Euroopa kord kujuneb „orgaaniliselt“, mis kõlas justkui loogiliselt: asjadel lastaks minna oma loomuliku suunda ning kujuneda selliseks, nagu nad justkui peakski olema. Samas oli „orgaanilise“ arengu tegelik käik mitmeti tõlgendatav ning oleks Saksamaale sõja võidu korral jätnud Uue Euroopa arengus üsna vabad käed, ilma, et oleks antud lubadusi, mille mittetäitmine oleks võinud tekitada probleeme. Samuti on märkimisväärne, et ajalehtedes räägiti arengutest tugevalt positiivse noodiga, ilma eriti pööramata tähelepanu asjaolule, et areng nõuaks tööd, ressursse jne, ehk siis üritati fookus hoida positiivsetel aspektidel. Positiivsed ilmingud jaotusid kaheks. Esiteks negatiivsete ilmingute, nagu näiteks kommunismi ja juutluse väljatõrjumine Euroopast. Teiseks positiivsed arengud, nagu efektiivsem majandus, efektiivsem Euroopa-sisene koostöö jne. Sealjuures ei märgitud ära erinevaid pahupooli ehk siis Uue Euroopa tulevikku esitati populistlikult. Seega on ajalehtedes kindlasti propagandistlike noote, mille hulka kuulub lisaks positiivsete aspektide rõhutamisele ka negatiivsete vältimine.⁷² Samas on propagandast hoolimata esindatud ka Saksamaa juhtkonna tegelikud ambitsioonid. Propaganda ning tegelike plaanide eristamine ei ole aga alati võimalik, sest see, kui palju esitatust oli mõeldud propagandana ning kui palju tõena oli teada vaid Saksamaa juhtidele (kui neilegi, sest, nagu mainitud, uue Euroopa korda mõjutaksid kindlasti sõjatulemused ning teiseks ei saa kindlalt väita, et Saksamaa juhtkonnal oli uuest Euroopast ühine arusaam).

⁷² Medijainen, 45.

4. Uus Euroopa Eesti ajakirjanduses

Üldiselt oli Saksamaa jaoks Uue Euroopa idee propageerimisel kaks põhilist eesmärki. Esiteks soov luua positiivne kuvand, tuues välja suurel hulgal uuendusi, mis parandaksid Euroopa majanduslikku, kultuurilist ning sotsiaalset seisundit. Teiseks rõhuti uuendustele, mis põhinesid millegi eemaldamisel Euroopast. Euroopast pidi kaduma juutide, kommunistide (eriti Nõukogude Venemaa) ning Anglo-Ameerika plutokraatide võim. Eelnevaid peeti väga sarnasteks ning seostati juutlusega, neid kõiki tagantkihitava jõu koondnimetusena kasutab Hitler oma kõnes mõistet „rahvusvaheline juut“.⁷³ Saksamaast pidi taas saama Euroopa rahvaste koondaja, nagu see ajalooliselt oli.⁷⁴ Uus Euroopa pidi tegema koostööd Jaapani poolt valitsetava Suur-Aasiaga. Samuti on, kuigi vaid korra, mainitud ka ideed ühendada Aafrika Euroopaga, tuues selle tagasi oma kunagisse mõjusfääri ning luues nn „Atlantropa“.⁷⁵ Üldistavalt ilmus ajakirjanduses mitmeid ideid ja selgitusi Uue Euroopa tulevase pale kohta. Samas jäi tervikvisioon siiski auklikuks ning oli kohati vastuoluline.

4.1 Piirid

Piiride osas eristatakse kahte sorti piire – poliitilisi, mis lahutavad Öhtumaa kõrgkultuuri barbaarsusest, ning geograafilisi, mis määravad Uue Euroopa tulevase ulatuse.⁷⁶ Geograafiliste piiride osas on öeldud, et Uue Euroopa piirid peavad ulatuma nii kaugele ida poole, et hädaoht idast enam ei kummitaks.⁷⁷ See, kuhuni piirid aga mainitud eesmärgi saavutamiseks täpselt ulatuma peaks, jääb lahtiseks. Aasias peaksid piiri paika panema Jaapani (tulevase Suur-Aasia juhtriigi) ja Saksamaa (tulevase Uue-/Suure-Euroopa juhtriigi) vahelised lepingud, kuid ka siinkohal ei ole ajakirjanduses täpsustatud, kus piir Saksamaa või Jaapani arvates täpselt asuma pidi.⁷⁸ Euroopa poliitiliste piiride osas oli oluline eesmärk, nagu juba mainitud, vabastada Euroopa välisvõimude – NSVLi, Ameerika ja brittide alt, keda kõiki seostatakse juutidega.⁷⁹ Tulenevalt asjaolust, et Anglo-Ameerika ülemvõimu kaotamine tähendaks, et Aafrikas vabaneksid paljud nende võimu all olevad piirkonnad, siis plaaniti neid alasid Uue Euroopa

⁷³ Mäe, Hjalmar; B. M. (toim.) Me Elame. Maa Sõna, 13. august 1942, 2; Hitler, Adolf. Selles sõjas otsustatakse Saksamaa olemasolu. Postimees, 9. november 1942, 1-2, 1; A. Sõja siht ja mõte. Postimees, 4. september 1942, 1.

⁷⁴ Dr. Engel. Euroopa rahvad on saatuskaaslased. Eesti Sõna, 6. juuni 1942, 2.

⁷⁵ Kuldkepp, M(artin). Homne Euroopa, homne Eesti. Postimees, 20. Juuli 1942, 1.

⁷⁶ ES. Euroopa eile ja täna. Eesti Sõna, 17. veebruar 1943, 1.

⁷⁷ Piir kaugele itta. Postimees, 12. August 1942, 3; Eesti omavalitsuse juht Viru-Nigula vabastamispäeval. Eesti Sõna, 12. august 1942, 3.

⁷⁸ Suur-Aasia koostöö Suur-Euroopaga. Postimees, 12. veebruar 1942, 1.

⁷⁹ A. Sõja siht ja mõte; Toimub saksa ja ta liitlaste vabadusvõitlus. Postimees, 3. sept 1942, 1; Mäe, Hjalmar. Me elame; Hitler, Adolf. Selles sõjas otsustatakse Saksamaa olemasolu. Postimees, 9. november 1942, 1-2, 1.

hüvanguks ära kasutada ehk siis kavandati Aafrika ja Euroopa majanduslikku ja poliitilist ühendamist nn „Atlantropaks“, tugevdades kahe kontinendi majandusliku ja poliitilist koostööd, luues liidu, milles juhtpositsioon kuuluks Euroopale.⁸⁰ Euroopa siseste piiride osas oli oluline rahvasterviklikkus ehk siis, et rahvuseks väljaarenenud kogukond, mille liikmed on ühtsed ning on valmis end kollektiivi eest ohverdama saaks liituda ühe riigi alla, sest nii on nad tugevamad.⁸¹ Samuti on riigita rahvuste, näiteks mustlaste ja juutide puhul oht, et neist saavad parasiidid teiste rahvaste seas.⁸² Eelnevaga läheb kokku idee Prantsusmaa olulisest rollist Euroopa ülesehitamisel koostöös Saksamaa ja muu Euroopaga, kusjuures on rõhutatud, et koostöö Saksamaaga on Prantsusmaale loomulik ning viiks Prantsusmaa oma ajaloolistesse raamidesse, millest koostöö Anglo-Ameerikaga Prantsusmaad eemaldab.⁸³ Samas on Euroopa siseste piiride osas esitatud ka eelnevale rahvasterviklusele vastupidiseid ideid. Näiteks pakuti, et uute piiride tõmbamisel Euroopa siseselt ei arvestata mitte niivõrd rahvuse, rassi, keele või muu ühise teguriga, vaid riigi elujõulisusega. Uued piirid kujundaks riigid, mis võimaldavad tööstusel, põllumajandusel ja elanikkonna elatustasemel vabalt areneda.⁸⁴

4.2 Majandus

Majanduslikust aspektist vaadatuna saaks uues Euroopas olulisemaks märksõnaks koostöö, probleeme lahendatakse edaspidi „Euroopa kui terviku, kui kontinendi seisukohalt lähtudes“.⁸⁵ Riikide vahelised tollid puuduksid ja Euroopas oleks ühine raha.⁸⁶ Riigid toodaksid üldjoontes seda, mis on nende oludes optimaalne, kuid pidades silmas, et nende toodang vastaks Euroopa kui terviku vajadustele ning jagaksid enda spetsialiteete ka ülejäänud Euroopaga.⁸⁷ Euroopa peab arvestama sellega, et mõned väljastpoolt pärit toorained ilmselt kaovad turult, kuid lubatakse, et turult ei kao need kaubad, mis aitavad elatustaset tõsta.⁸⁸ Seega oleks uues, end ise ära toitvas Euroopas oluline põllumajanduse kui majandusliku alustala toetamine ja tõhustamine.⁸⁹ Samas, olenemata sellest, et eluks vajalik soovitakse tulevikus leida Euroopast, ei tähenda see veel, et kaubandus teiste piirkondadega suures osas lõpeks. Eeldatakse, et see isegi tõuseks.⁹⁰ Lisaks majanduskasvule soovitakse luua ka

⁸⁰ Kuldkepp, M(artin). Homne Euroopa, homne Eesti.

⁸¹ Libe, Juhan. Ühtekuuluvustunne rahvastervikluse aluseks. Eesti Sõna, 9. jaanuar 1944, 2.

⁸² Raag, Arno. Uue aasta künnisel. Postimees, 31. detsember 1941, 1.

⁸³ Prantslasi kutsutakse siirale koostööle Euroopaga. Eesti Sõna, 21. aprill 1942, 3; Lepitus Suur-Saksamaaga – elu ja surma küsimuseks Prantsusmaale. Eesti Sõna, 26. aprill 1942, 3.

⁸⁴ Piirid kaotavad tähtsuse. Eesti Sõna, 6. oktoober 1942, 2.

⁸⁵ ERVO. Euroopa majandus pöördepunktil. Eesti Sõna, 20. jaanuar 1942, 1.

⁸⁶ Funk, Walther. Uue Euroopa majandus. Eesti Sõna, 17. jaanuar 1942, 2.

⁸⁷ *Ibid.*; Euroopa väliskaubandus ja majanduslik koostöö. Eesti Sõna, 11. juuni 1942, 4.

⁸⁸ ERVO. Euroopa majandus pöördepunktil.

⁸⁹ Eesti põllumajanduse päevaküsimusist. Postimees, 13. oktoober 1941, 1.

⁹⁰ Euroopa majanduspoliitika tulevikus. Postimees, 7. jaanuar 1944, 4.

majanduslikult õiglasemat olukorda - hindu hoitaks turul teatud tasemel, et tagada majanduslike ressursside parim ja õiglane kasutamine.⁹¹ Omandisuhete osas põhineb uus Euroopa eraomandil. Samas eeldatakse töömasinate/vahendite jms jagamist ning omavahelist koostööd. Nii oleks kõigil lihtsam ja töötegmine oleks optimaalsem.⁹² Eraettevõtlus jääb siiski samuti alles, kuid üldhuvi on prioriteetsem ja seega peaks eraettevõtlus üldjoontes vastama üldistele huvidele. Ühtlasi saab riik eraettevõtlust vajadusel piirata, ettevõtjast võib saada riigi huvide delegerija.⁹³ Samuti oleks majanduses oluline panna rõhku ettevõtjate tehnilisele arengule ja tööliste sotsiaalsele rahulolule ning tagada majanduskasv.⁹⁴ Sotsiaalse rahulolu suurendamiseks rõhutatakse koostööd, ühtekuuluvustunnet ja vaesemate aitamist „meie kõikide heaolu ja tuleviku nimel“.⁹⁵ Üldhuviga seoses on oluline kaotada juutide ja Anglo-Ameerika plutokraatide majanduslik ülemvõim ning tõrjuda välja kommunism kui ebaefektiivne majandussüsteem, et luua majanduslikult võrdsem ühiskond.⁹⁶

4.3 Sotsiaalelu

Uus Euroopa saaks läbi liitude ja ühenduste lõpuks konfliktivabaks ning pidevalt sõdiv Euroopa asenduks Saksamaakeskse integreeritud Euroopaga. Nii muutuks ka Euroopa sotsiaalne pale. Riigid oleksid vabad, kuid Saksamaal oleks ülevaataja roll, st sõjaga taastuks kunagise keisririigi juhtroll.⁹⁷ Sotsiaalelu vormel lähtuks osaliselt Saksamaast, nt tuleks lisaks kohalikule keelele ametlikus asjaajamises kasutusele ka saksa keel.⁹⁸ Uue Euroopa ülesehitajaks ja teejuhiks oleks noorus, kellele on vaja sisestada õiged ideed ja vaated (natsionaalsotsialism), et noorus viiks ohu (kommunism) Euroopast välja ja hoiaks Euroopa õigel teel.⁹⁹ Sotsiaalse ühtsuse saavutamiseks on väga oluline, et erinevad rahvad ning erinevate sotsiaalsete kihtide esindajad suudaksid teha koostööd ning et töötajate ja tööandjate vahelised probleemid saaks lahendatud.¹⁰⁰ Lisaks eri rahvaste ja ühiskonnakihtide koostööle ja olulisusele rõhutatakse ka Euroopa naise kesket rolli: naine on oluline

⁹¹ Üks tähtsamaid majanduse juhtimise vahendeid on hinnapoliitika. Eesti Sõna, 25. aprill 1942, 2; Hindade kujundamine Euroopas. Eesti Sõna, 18. juuli 1942, 4.

⁹² Mäe, Hjalmar. Uus Euroopa kindlustab kõrgeima elustandardi. Eesti Sõna, 6. märts 1942, 2; JVG. Majad tagasi. Eesti Sõna, 17. juuni 1942, 1; Euroopa väliskaubandus ja majanduslik koostöö.

⁹³ G. Algatusvõimas eraettevõtja. Eesti Sõna, 8. detsember 1942, 1.

⁹⁴ K. K. Rahvamajandus. Eesti Sõna, 30. oktoober 1942, 4.

⁹⁵ Rahva ühistunne. Maa Sõna, 11. juuni 1942, 4.

⁹⁶ Heroiline aasta. Eesti Sõna, 21. juuni 1942, 1; W. Neli aastat inimkonna saatust vaekausil. Postimees, 3. september 1943, 1;3, 1.

⁹⁷ Dr. Engel. Euroopa rahvad on saatuskaaslased.

⁹⁸ Eestile, Lätile ja Leedule kaugeleulatuv ivalitsus. Postimees, 19. märts 1942, 1.

⁹⁹ Litzmann, Karl-Siegmund. Kindralkomissar K.-S. Lietzmanni kõne. Eesti Sõna, 9. aprill 1942, 1; Euroopa noorus tunneb oma ajaloolisi ülesandeid. Eesti Sõna, 18. september 1942, 1; Juh. Vd. Eesti Noorus. Eesti Sõna, 3. oktoober 1942, 1.

¹⁰⁰ ERVO. Euroopa majandus pöördepunkt.

kui poegade sünnitaja, kui olevik, millele rajaneb tulevik ehk noorus. Naise olulisust demonstreerib lisaks asjaolu, et naine oleks Uues Euroopas mehega võrdõiguslik.¹⁰¹ On parem, kui naine on kodune, aga kui naine on võimeline tegema tööd heal tasemel, siis on see sobilik.¹⁰² Naine võib teha mis iganes tööd, kui tal on selleks oskused olemas, aga mis iganes töö ta valib, peaks ta säilitama naiselikkuse.¹⁰³ Tulenevalt asjaolust, et *Uus Euroopa* toob endaga kaasa ühiskonna ümberkorraldamise, tuleb teha muudatusi ka ühiskonnale antavasse õpetusse ehk haridusse.¹⁰⁴ Koolisüsteemis oleks poiste ja tüdrukute ainetes mõned erinevused, mis tulenevad sellest, et tütarlaste õppekavas on mõned emaduse ja koduperenaise oskustega seotud ained. 21. veebruaril 1942 avaldati Eesti Sõnas ülevaatlik artikkel „Suur-Saksamaa koolikorralduse põhijooni“, kus selgitati, et kooli ülesandeks saab rahvussotsialistlike inimeste vormimine, sest rahvussotsialism on ainuõige maailmavaade. Koolisüsteem algaks rahvakoolist (*Volkschule*), kus käiakse kaheksa aastat. On öeldud, et rahvakooli eesmärk ei ole enam kõrgemasse kooliastmesse saamine, nagu varem. Samas ei ole selgitatud, mis rahvakooli uueks eesmärgiks on. Teiseks kõrgemad koolid (*höhere Schulen*) mis on üldhariduslikud ning siiski toetuvad rahvakooli haridusele. Kõrgemaid koole oli kahte tüüpi – ülemkool (*Oberschule*) ja gümnaasium (*Gymnasium*). Ülemkool jaguneks veel omakorda kaheks – põhivorm (üldiselt mõeldud linlastele, kestab 8. aastat ja ehitatud rahvakooli 4. klassile) ja pealeehitusvorm (mõeldud maalt pärit õpilastele, kestab 6. aastat ja ehitatud rahvakooli 6. klassile). Gümnaasium pidi olema eritüüpi kõrgem kool, mis on rajatud rahvakooli 4. klassile, kestab 8 aastat ja eeldab inglise, ladina ja kreeka (greeka) keelt (ehk siis on rohkem keelte keskne kui ülemkool) ja on ainult poistele. Üldistavalt öeldakse, et kõrgemate koolide eesmärk on „küpsuse andmine lõpetajaile“. Tuuakse välja, et eeldatavasti tulevad tulevikus ka keskkoolid, kuid midagi täpsemat nende tulevase vormi kohta ei öelda. Eraldi on välja toodud, et koolides oleks konfessionaalne usuõpetus.

4.4 Kultuur

Kultuur on rahvussotsialistlikus ühiskonnas defineeritud kui „inimese ja rahvaste vääristamine, mis saavutatakse inimesevaimu ja selle kõigi alade tervikulise kujundamise ja arendamise ning kultuurivarade loomise teel.“ Seega on oluliseks kultuurielemendiks loomine, mis peab jääma sidemesse rahvaga. Samuti on kultuuri oluliseks elemendiks töö.¹⁰⁵ Seega defineeritakse kultuuri

¹⁰¹ Wendt, A. Eesti naisele uus mõttelaad. Eesti Sõna, 10. jaanuar 1942, 1.

¹⁰² *Ibid*; O-AD. Töötav naine Saksamaal. Eesti Sõna, 13. jaanuar 1942, 4; Ostrau Artikeldienst. Naise asend rahvussotsialistlikus riigis. Postimees, 13. jaanuar 1942, 3.

¹⁰³ Ostrau Artikeldienst. Naise asend rahvussotsialistlikus riigis.

¹⁰⁴ Järgnev lähtub artiklist Kiisel, O(tto) J(ohannes). Suur-Saksamaa koolikorralduse põhijooni. Eesti Sõna, 21. veebruar 1942, 2.

¹⁰⁵ Rahvussotsialistliku kultuurielu põhimõtteist. Eesti Sõna, 4. aprill 1942, 8.

umbes samal viisil, kui see oli defineeritud juba varem, kuid võib eeldada, et muutused siiski toimuvad, sest teatud tüüpi rahvaste kultuurid surutakse rassistlike vaadete tõttu alla ning mitmeid teisi hakatakse nende arvelt rohkem väärtustama. Selleks, et tagada rassipuhas kultuur, jääks Euroopasse alles vaid need rahvad, kelle soontes voolab põhjamaa veri ja kes on seetõttu rassiliselt kõrgemad.¹⁰⁶ Ehk alles jäävad rahvad, kes väärivad võimalust omada rahvuskultuuri ning kellel võimaldataks ka sellega tegelemine. Välja jäävatest rahvastest rõhutatakse kõige rohkem juutide ebasobivust, sest juudid soovivad Euroopat hävitada ning seetõttu on vaja nende mõjuvõim Euroopas ja maailmas purustada, olgu siis tegemist nt USA pankuri, nõukogude politruki või inglise kapitalistiga.¹⁰⁷ Rassiliselt sobivad rahvad, kuigi nad oleksid üldjoontes iseseisvad ning saaksid viljeleda oma rahvuskultuuri, ühendataks Saksamaa kui juhtorgani külge. See võimaldaks kõrgema kultuurilise potentsiga Saksamaal tagada rahvuskultuuride kaitse.¹⁰⁸ Kuigi *Uus Euroopa* peaks olema äärmiselt ühtne, ollakse kultuuri täielikule ühtlustumisele siiski vastu, kuna Euroopa vajab teatud erinevusi nagu nt eri keeli ja riietusstiile, sest nende kaotamine lõpeks väidetavalt hävinguga. Siiski on mainitud ka, et teatud kultuuri elementide, näiteks sotsiaalsete ja poliitiliste korralduste osas toimuks ühtlustumine teatud piirini, mida pole täpselt defineeritud. Seega on kultuur teatud piirini rahvaste endi kontrolli all, kuid peab siiski järgima ka üldnorme.¹⁰⁹ Eelnevast ilmneva koostöö vaimus saaks oluliseks kultuurielemendiks nn rahvakultuur ehk siis kõik hüved oleksid saadaval kõigile. Rahvakultuur vastanduks seni Euroopas valitsenud ülikultuurile, kus toetati vaid üksikuid edukamaid, jättes rahva enamuse kõrvale.¹¹⁰

¹⁰⁶ Dr. Engel. Riik korraõimuna. Postimees, 4. juuni 1942, 2.

¹⁰⁷ W. Neli aastat inimkonna saatust vaekausil, 1.

¹⁰⁸ Dr. Engel. Euroopa rahvad on saatuskaaslased.

¹⁰⁹ Déat, Mareel. Euroopa rahvad. Postimees, 10. oktoober 1942, 6.

¹¹⁰ Rahvussotsialistliku kultuurielu põhimõtteist.

Kokkuvõte

Uue Euroopa ideed hakkasid kujunema juba enne Natsionaalsotsialistliku Saksamaa teket, kui Euroopa intellektuaalid hakkasid arutlema tugeva ning ühendatud Euroopa loomise võimaluste üle. Euroopa ühendamisel oli mitmeid eesmärke: efektiivsem majanduslik koostöö, väliste ohtude vastane kaitse, Euroopa-sisene rahu ja veel palju teisi. Saksamaal said kujuneva Uue Euroopa visiooni juures lisaks eelnevatele aspektidele oluliseks Saksamaa kesksus ehk arusaam Saksamaast kui pan-regioonist ning rassipoliitika.

Ideed, millele natsionaalsotsialistide *Uus Euroopa* tugines, laenati varasematelt autoritelt. Siiski, olenemata sellest, et plaani erinevad osad, nt mitmed ideed ning nende kirjeldamiseks/propageerimiseks kasutatud mõisted jms pärinesid varasematest kirjutistest, oli plaan tervikuna originaalne. Üks osa arusaamadest on üle võetud Saksamaa geopoliitika koolkonnalt. Teine osa seisukohtadest põhines natsionaalsotsialistide endi eelarvamustel. Seega, Saksa geopoliitilise koolkonna arvamused segati natsionaalsotsialistide rassismiga. Seeläbi jõuti varasemalt olemas olnud teooriate segamisel ja äärmustesse viimisel teatud määral uudse visiooni ehk *Uue Euroopani* mida järgnevalt propageeriti muuhulgas ka okupeeritud Eesti ajakirjanduses.

Uue Euroopa kuvand Eesti ajakirjanduses oli mitmetahuline. Ühest küljest oli kuvand idealiseeritud, eesmärgiga seda Eesti rahvale propageerida ning motiveerida neid sakslaste poolel *Uue Euroopa* nimel võitlema. Teisest küljest aga peitus selles vähemalt osaliselt *Uue Euroopa* tulevane pale. Seda, kui palju esitatust oli aga mõeldud tõena ning kui palju propaganda, ei ole võimalik täpselt kindlaks teha. Siiski saab ajakirjanduse analüüsimise põhjal uuest Euroopast üldise ettekujutuse, sest esitatud kirjeldused avasid, vähemalt teatud piirini, tulevase Euroopa olulisimad elemendid. Selgitati *Uue Euroopa* piire, majandust, sotsiaalelu ning kultuuri. Euroopa tulevaste piiride juures oli oluline viia piir kaugele itta ning likvideerida Nõukogude Liidu poolne sõjaline oht. Samuti oli oluline tõrjuda välja vaenulikud jõud nagu kommunistid ja Anglo-Ameerika plutokraadid, keda kõiki seostati juutidega. Majanduse osas oli oluline luua ühtne majandusruum ja tagada kiire majanduslik areng kõigile *Uue Euroopa* riikidele. Ka majandusliku edu keskmes oli lisaks koostöö arendamisele juutide väljatõrjumine. Euroopa sotsiaalne pale pidi samuti saama uueks – sünniks konfliktivaba koostööle orienteeritud Euroopa, mille keskuseks oleks Saksamaa. Uut Euroopat juhiks noorus, kellele sisestataks ümberkujundatud haridussüsteemi kaudu natsionaalsotsialistlikud ideaalid. *Uue Euroopa* kultuur oleks „rahvakultuur“, kus kõik hüved oleks saadaval kõigile. Kultuur oleks küll osaliselt tsentraliseeritud, st Saksamaa poolt juhitud, kuid kõigile „väärilistele“ rahvastele antaks võimalus viljeleda rahvuskultuuri.

Kuivõrd uurimuse käigus vaadeldi ühte spetsiifilist aspekti Saksamaa propagandast Eestis, ei ole analüüs ammendav – Saksamaa propaganda Eestis oli märksa laiapõhjalisem. Eestis läbiviidavat *Uue Euroopa* propagandat saaks vaadelda spetsiifilisemalt, kaasates uuringusse uusi allikaid. Näiteks võib käsitleda teisi propagandameediumeid, nagu plakateid, või Eesti ja Saksamaa arhiivide materjale. Samuti saab *Uue Euroopa* ideede esitamist avada märksa laiemas kontekstis. Lisaks Eestile võiks uurida ka *Uue Euroopa* visiooni kuvandit ja propageerimismetoodikat teistel okupeeritud aladel ja Saksamaal. Samuti saab *Uue Euroopa* mõtte kujunemist põhjalikumalt, kaasates uusi autoreid ning töös välja toodud ideoloogide teisi teoseid. *Uue Euroopa* ideoloogia juurte uurimisega saab samuti minna sügavamale, st kaugemale 19. sajandist, millega käesolevas uurimuses üldiselt piirduti. Siinses töös käsitleti vaid natsionaalsotsialistide ideid vahetult mõjutanud autoreid. Eelnevate mõju *Uue Euroopa* idee kujunemisele oli otsesem kui varasematel. Need autorid aga võtsid samuti mitmed oma arusaamad, nagu mõnede seisukohtade puhul põgusalt mainitud, üle varasematest teostest. Seega võiks sinne uurimus olla lähtepunktiks natsionaalsotsialistliku *Uue Euroopa* idee juurte, kuvandi ja propageerimise detailsemale uurimisele.

Kasutatud allikad

- A. Sõja siht ja mõte. Postimees, 4. september 1942, 1.
- Déat, Mareel. Euroopa rahvad. Postimees, 10. oktoober 1942, 6.
- Dr. Engel. Euroopa rahvad on saatuskaaslased. Eesti Sõna, 6. juuni 1942, 2.
- Dr. Engel. Riik korravõimuna. Postimees, 4. juuni 1942, 2.
- Eestile, Lätile ja Leedule kaugeleulatav isevalitsus. Postimees, 19. märts 1942, 1.
- Eesti omavalitsuse juht Viru-Nigula vabastamispäeval. Eesti Sõna, 12. august 1942, 3.
- Eesti põllumajanduse päevaküsimusist. Postimees, 13. oktoober 1941, 1.
- ERVO. Euroopa majandus pöördepunktil. Eesti Sõna, 20. jaanuar 1942, 1.
- ES. Euroopa eile ja täna. Eesti Sõna, 17. veebruar 1943, 1.
- Euroopa majanduspoliitika tulevikus. Postimees, 7. jaanuar 1944, 4.
- Euroopa noorus tunneb oma ajaloolisi ülesandeid. Eesti Sõna, 18. september 1942, 1.
- Euroopa väliskaubandus ja majanduslik koostöö. Eesti Sõna, 11. juuni 1942, 4.
- Funk, Walther. Uue Euroopa majandus. Eesti Sõna, 17. jaanuar 1942, 2.
- G. Algatusvõimas eraettevõtja. Eesti Sõna, 8. detsember 1942, 1.
- Hindade kujundamine Euroopas. Eesti Sõna, 18. juuli 1942, 4.
- Hitler, Adolf. Selles sõjas otsustatakse Saksamaa olemasolu. Postimees, 9. november 1942, 1-2.
- Juh. Vd. Eesti Noorus. Eesti Sõna, 3. oktoober 1942, 1.
- JVG. Majad tagasi. Eesti Sõna, 17. juuni 1942, 1.
- Kiisel, O(tto) J(ohannes). Suur-Saksamaa koolikorralduse põhijooni. Eesti Sõna, 21. veebruar 1942, 2.
- K. K. Rahvamajandus. Eesti Sõna, 30. oktoober 1942, 4.
- Kuldkepp, M(artin). Homne Euroopa, homne Eesti. Postimees, 20. juuli 1942, 1.
- Lepitus Suur-Saksamaaga – elu ja surma küsimuseks Prantsusmaale. Eesti Sõna, 26. aprill 1942, 3.
- Libe, Juhan. Ühtekuuluvustunne rahvustervikluse aluseks. Eesti Sõna, 9. jaanuar 1944, 2.
- Litzmann, Karl-Siegmund. Kindralkomissar K.-S. Lietzmanni kõne. Eesti Sõna, 9. aprill 1942, 1.
- Lääne- ja Musta mere vahele laevaühendus. Eesti Sõna, 7. aprill 1942, 2.
- Mäe, Hjalmar; B. M. (toim.), Me Elame. Maa Sõna, 13. august 1942, 2.
- Mäe, Hjalmar. Uus Euroopa kindlustab kõrgeima elustandardi. Eesti Sõna, 6. märts 1942, 2.
- O-AD. Töötav naine Saksamaal. Eesti Sõna, 13. jaanuar 1942, 4.
- Ostraum Artikeldienst. Naise asend rahvussotsialistlikus riigis. Postimees, 13. jaanuar 1942, 3.
- Piirid kaotavad tähtsuse. Eesti Sõna, 6. oktoober 1942, 2.

Piir kaugele itta. Postimees, 12. august 1942, 3.

Prantslasi kutsutakse siirale koostööle Euroopaga. Eesti Sõna, 21. aprill 1942, 3.

Raag, Arno. Uue aasta künnisel. Postimees, 31. detsember 1941, 1.

Rahva ühistunne. Maa Sõna, 11. juuni 1942, 4.

Suur-Aasia koostöö Suur-Euroopaga. Postimees, 12. veebruar 1942, 1.

Toimub saksa ja ta liitlaste vabadusvõitlus. Postimees, 3. september 1942, 1.

Wendt, A. Eesti naisele uus mõttelaad. Eesti Sõna, 10. jaanuar 1942, 1.

W. Neli aastat inimkonna saatust vaekausil. Postimees, 3. september 1943, 1;3.

Üks tähtsamaid majanduse juhtimise vahendeid on hinnapoliitika. Eesti Sõna, 25. aprill 1942, 2.

Käsikirjalised materjalid

Aas, Roland. Ajaleht „Eesti Sõna“ juhtkirjad: (aastatel 1941–1944). Diplomitöö. Tartu, 1994.

Miks, Margo. "Otepää Teataja" aastatel 1941-1944. Diplomitöö. Tartu, 1991.

Kasutatud kirjandus

Baranowski, Shelley. Nazi Empire: German Colonialism and Imperialism from Bismarck to Hitler. New York: Cambridge University Press, 2011.

Berg, Heiki. Geopoliitika. Tartu: Tartu ülikooli kirjastus, 1998.

DeVito, Joseph A. The communication handbook: A dictionary. New York: Harper & Row, 1986.

Dolati, Reza; Dero, Qiuomars Yazdanpanah; Mehrabi, Ali Reza. The Role of Haushofer's Theory in Nazi Germany (Its Impact on Iran's National Security), Geopolitics Quarterly, Vol. 17, No. 4, 2022, 263-288.

Everett, Rogers Mitchell. Diffusion of innovations. New York: The free press; London: Collier Macmillian Publishers, 1983.

Fitzmaurice, Katherine. Propaganda, Brock Education Journal, vol. 27, no. 2, 2018, 63-67.

Haushofer, Karl. Geopolitik der panideen. Berlin: Zentral Verlag, 1931.

Haushofer, Karl; Obst, Erich; Lautensach, Hermann; Maull, Otto. Bausteine zur geopolitik. Berlin: K. Vowinckel, 1928.

Hennoste, Tiit; Kurvits, Roosmarii. Eesti ajakirjanduse 100 aastat. Tallinn: Post Factum, 2019.

Jowett, Garth S.; O'Donnell, Victoria. Propaganda and persuasion. Los Angeles: SAGE, 2012.

Kjellen, Rudolf. Der Staat als Lebensform. Leipzig: S. Hirzel, 1917.

Kokla, Juhan. Eesti ajakirjandus ja Saksa okupatsioon – Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas VIII: Heitluses kahe suurvõimuga. Stockholm: Välis-Eesti EMP, 1959, 144-168.

Laskin, Aleksander V. Defining propaganda: A psychoanalytic perspective. Communication and the Public, vol. 4, no. 2, 2019, 305-314.

- Lauk, Epp (koost); Mälk, Maret; Pallas, Anu (toim.) Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900-1940. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2000.
- Link, Arthur Stanley. American Epoch: A history of the United States since the 1890`s. New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1955.
- Lumiste, Leho; Rimmelgas, Jüri (toim.) Eesti ajakirjanduse ajalugu. Stockholm: Välis-Eesti & EMP; Spånga tryckeri, 1977.
- Mattern, Johannes. Geopolitik: Doctrine of National Self-Sufficiency and Empire. Baltimore: Johns Hopkins Press, 1942.
- Medijainen, Eero. Raudse Eesriide lõimed: propaganda, avalik arvamus ja Baltikum 1939-1944. Tallinn: SE&JS, 2018.
- Meret, Hans. Teremi jutustus "Estonia mässust", sõjast, Berliinist, KZ-laagrist ja muust. Toronto: Oma press, 1984.
- Mäe, Hjalmar. Kuidas kõik teostus: minu mälestusi. Stockholm: Välis-Eesti EMP, 1993.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm. Also Sprach Zarathustra: Ein Buch für Alle und Keinen. Leipzig: C. G. Naumann, 1893.
- Nurmis, Kristo. Das fein geschliffene glas. Saksa okupatsiooni aegne propaganda organisatsioon Eestis, 1941-1944. Magistritöö. Tartu, 2011.
- O'loughlin, John; Wusten, Hermann van der. Political geography of pan regions. Geographical review, vol. 80, no. 1, 1990, 1-20.
- Parry-Giles, Shawn J. The rhetorical presidency, propaganda, and the Cold War: 1945–1955. Westport: Praeger, 2002.
- Raag, Arno. Kõuepilvede saatel: mälestusi. Lund: Eesti kirjanike kooperatiiv, 1971.
- Raag, Arno. Läbi varemete: mälestusi 1944–1949. Lund: Eesti kirjanike kooperatiiv, 1978.
- Raag, Arno. Saatuslikus kolmnurgas: mälestusi 1939–1944. Lund: Eesti kirjanike kooperatiiv, 1974.
- Raag, Arno. Võitluses saksa tsensoriga. – Maasing, Richard; Blumfeldt, Evald; Kauri, Hans; Üürike, Madis (toim.) Eesti riik ja rahvas teises maailmasõjas VIII: Heitluses kahe suurvõimuga. Stockholm: Välis-Eesti EMP, 1959.
- Ratzel, Friedrich. The Laws of the Spatial Growth of States (tlk Ronald E. Bohlin). Minghi, Julian V.; Kaperson, Roger, E. (toim.) The structure of political geography. New Brunswick, London: AldineTransaction, 2011, 17-28.
- Roasto, Margo. Maaküsimus, rahvuslikud vastuolud ja poliitiliste ideoloogiate retseptatsioon: ühiskondlik mõte Eesti alal 1905–1916. Magistritöö. Tartu, 2011.
- Runnel, Simo. Itaalia fašism Eesti päevalehtedes aastatel 1919-1940. Magistritöö. Tartu, 2005.
- Shirer, William Lawrence. The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany. New York: Simon & Schuster, 1960.
- Sproule, J. Micheal. Channels of propaganda. Bloomington: Edinfo press, 1994.
- Tark, Triin. Eesti elanikkonna reaktsioonid Saksa propagandale 1941–1944. Magistritöö. Tartu, 2018.

Treit, Timo. Eesti Rahva Ühisabi kajastamine ajalehes Postimees 1941–1944. Magistritöö. Tallinn, 2008.

Tunander, Ola. Swedish-German geopolitics for a new Century Rudolf Kjellén's 'The State as a Living Organism'. *Review of International Studies*, vol. 27, No. 3, 2001, 451–463.

Villanueva, Daniel C. Richard von Coudenhove-Kalergi's Pan-Europa as the Elusive "Object of Longing". *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, Vol. 59, No. 2, 2005, 67-80.

Weckel, Ulrike. Media and their users in Nazi Germany, *New German Historical Perspectives*, vol. 13: Audiences of nazism: using media in the Third Reich, Weckel, Ulrike (toim.) New York: Berghahn books, 2023, 1-47.

Woodruff, Smith D. Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum, *German Studies Review*, Vol. 3, No. 1, 1980, 51-68.

Zimmermann, Mosche. A Road not Taken – Friedrich Naumann's Attempt at a Modern German Nationalism, *Journal of Contemporary History*, Vol. 17, No.4, 1982, 689-708.

Internetialikad

Blatt, Jessica. What the Nazis learned from America, 2017. Kättesaadav: <https://www.publicbooks.org/what-the-nazis-learned-from-america/>

Górny, Maciej. Concept of Mitteleuropa. 1914-1918-online. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, Bill Nasson. (toim.) *International Encyclopedia of the First World War*. Berliin: Freie Universität Berlin, 2015. Kättesaadav: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/concept-of-mitteleuropa/>

Merriam Webster: Propaganda. Kättesaadav : <https://www.merriam-webster.com/dictionary/propaganda#:~:text=The%20word%20propaganda%20is%20from,reference%20to%20this%20Catholic%20organization.>

Norris, Stephen; Vlamis, Kelsey. Putin's speeches invoke Russia's fight against fascism in WWII to justify the war in Ukraine — and use propaganda strategies from Nazi Germany and the Soviet Union, historian says, *Business Insider*, 24. detsember 2022. Kättesaadav : <https://www.businessinsider.com/putin-speeches-propaganda-draws-on-soviet-era-nazi-germany-historian-2022-12>

Oxford English Dictionary: Propaganda. Kättesaadav: https://www.oed.com/dictionary/propaganda_n?tl=true

Oxford reference, Joseph Arthur de Gobineau. Kättesaadav: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095857993>

United States memorial of holocaust museum. Antisemitism in history: from the early church to 1400. Kättesaadav: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitism-in-history-from-the-early-church-to-1400>

United States Memorial of Holocaust Museum. Aryan, 2020. Kättesaadav: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/aryan-1>

United States Memorial of Holocaust Museum. Victims of the nazi era: nazi racial ideology, 2024. Kättesaadav: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/victims-of-the-nazi-era-nazi-racial-ideology>

Summary

The development of the idea of New Europe and its image in Estonian newspapers Eesti Sõna, Maa Sõna and Postimees 1941-1944

The focus of this paper is to give an overview of the development of the Nazi idea of *New Europe* and the image of said idea in Estonian newspapers Postimees, Eesti Sõna and Maa Sõna from 1941 to 1944.

Throughout history, there have been many calls to establish a new world, a new (world) order or system. Most often, the purpose of the new is to oppose something that is considered old or outdated and therefore no longer fits the context of the modern era. The aim is to replace the “old” society, world order, worldview, etc. with a “new” one, which, in the opinion of the system’s proponent, is more reasonable, effective and up to date, creating a better world. The leaders of National Socialist Germany, who planned to create a *New Europe* after World War II, had a similar vision.

The idea of forming a *New Europe*, which was to have stronger economic ties, inner peace, an ability to protect itself from outside influence and many other perks, existed long before Nazi Germany. Many scholars, ideologues etc. put forth an array of ideas on changes that should be made in Europe. The nazis took some of those ideas, which they usually misinterpreted, and fused them with their own racist beliefs. By doing so the nazis reached, although inspired by existing theories, a somewhat original idea of a *New Europe*. Many of the aforementioned benefits such as inner peace and better economic cooperation were important to the nazis as well. However, the nazis had an additional aim based on their racist beliefs. Namely, they wished to create a Europe which would be inhabited only by races that they considered worthy. That meant, for example, the expulsion of Jews.

After the Nazi vision of *New Europe* was formed, it was propagated in occupied lands, including Estonia. Although Estonia was a small part of all German-occupied territories during World War II, taking a closer look at how *New Europe* was propagated here is nonetheless important, as it is a part of the bigger picture. To achieve said goal, the contents of 3 Estonian newspapers, Eesti Sõna, Maa Sõna and Postimees were examined. In order to create an as cohesive as possible overview of the image of *New Europe* in those magazines, four important aspects of the image were examined. These aspects were borders, economics, culture and social life. Besides their importance, these aspects were also chosen due to the fact that they were explained in enough detail. Due to that, an analysis of said aspects allowed for a more cohesive overview of the subject.

The image of a *New Europe* that was propagated in Estonian newspapers served a dual purpose. The first of these was to motivate Estonians to support German war aims and to fight alongside them. The second goal was to explain certain aspects that were to be changed. Since *New Europe* never came to be, it is not possible to ascertain where the line between actual intentions and propaganda was. However it is possible to give an overview of said image, which was done in this thesis.

With regard to the future borders of Europe, it was important to move the border far to the east and eliminate the military threat from the Soviet Union. It was also important to expel hostile forces such as communists and Anglo-American plutocrats, all of whom the nazis associated with the Jews. In terms of the economy, it was important to create a single economic space and ensure rapid economic development for all the countries of *New Europe*. In addition to developing cooperation, the exclusion of Jews was also at the heart of economic success. The social face of Europe was also to be new - a conflict-free Europe oriented towards cooperation would be born and Europe would be centralized around Germany. The *New Europe* would be led by youth, who would be instilled with national socialist ideals through a transformed education system. The culture of the *New Europe* would be a "people's culture," where all benefits would be available to everyone. Culture would be partially centralized, i.e. led by Germany, but all peoples considered worthy by the nazis would be given the opportunity to cultivate their national culture.

Since this thesis examined one specific aspect of German propaganda in Estonia, the analysis is not exhaustive – German propaganda in Estonia was much broader. The *New Europe* propaganda carried out in Estonia could be studied more specifically by including new sources in the study. For example, other propaganda mediums could be included, such as posters or materials from Estonian and German archives. The presentation of the ideas of the *New Europe* could also be opened up in a much broader context. In addition to Estonia, the image of the *New Europe* idea as well as the means used to propagate it in other occupied territories and in Germany could be studied. The development of the *New Europe* idea could also be examined in more depth by including new authors and other works by the authors/ideologists already mentioned in the study. The study of the roots of the ideology of *New Europe* can also go deeper, i.e. beyond the 19th century, to which it was generally limited in this paper. This work only considered authors who directly influenced the ideas of the national socialists. They were chosen because their influence on the development of the *New Europe* idea was more direct than that of previous authors. However, these authors also got many of their ideas, as briefly mentioned in some cases, from earlier authors. This thesis could therefore be a starting point for a more detailed investigation into the roots, image, and promotion of the national socialist idea of a *New Europe*.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Magnus Käärik ,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Uue Euroopa idee kujunemine ning selle kuvand Eesti ajalehtedes Eesti Sõna, Maa
Sõna ja Postimees 1941-1944

mille juhendaja on Eero Medijainen ,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Magnus Käärik

19.05.2025